

УДК: 152.8+155.5

Діалогічність як умова пізнавального розвитку особистості в учбовій діяльності

Крутій О.М.

Робота присвячена вивченню впливу діалогічності на пізнавальний розвиток особистості в учбовій діяльності. Констатуються переваги діалогової взаємодії в учбовій діяльності.

Ключові слова: діалогова взаємодія, юнацький вік, пізнавальний розвиток, учбова діяльність.

Робота посвящается изучению влияния диалогичности на познавательное развитие личности в учебной деятельности. Констатируются приоритеты диалогического взаимодействия в учебной деятельности.

Ключевые слова: диалогическое взаимодействие, юношеский возраст, познавательное развитие, учебная деятельность.

Work is devoted to the problems of dialog influence on senior pupils intellectual development. Priorities of dialog interaction in the educational activity are stated.

Key words: dialog interaction, youth age, intellectual development, educational activity.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими й практичними задачами. Сучасний період розвитку суспільства, що пов'язаний з підвищенням ролі діалогічних форм взаємодії в розв'язанні соціально-економічних і науково-технічних проблем, визначив дефіцит особистостей, здатних творчо вирішувати проблеми. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває проблема підвищення інтелектуального потенціалу та розвитку діалогічного мислення особистості в процесі навчання.

Ціль дослідження зафіксувати і протестувати особливості діалогової взаємодії в учбовій діяльності та визначити особливості взаємозв'язку діалогової взаємодії та пізнавального розвитку особистості.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку суспільства особливої актуальності набуває проблема підвищення розвитку діалогічного мислення особистості в процесі навчання. Розгляд відповідної літератури дозволяє стверджувати, що більшість учених вивчають діалог із зовнішньої і внутрішньої сторін, а також як процес та якість. Ряд авторів (М. Бахтін, В. Біблер, Г. Кучинський, С. Братченко та ін.) розглядають діалог як здатність людини - діалогічність. У цьому руслі подано аналіз впливу діалогічної взаємодії на психічний розвиток як в цілому, так і на окремі психічні якості (Б. Ломов, О. Матюшкін, О. Дусавицький, І. Палагіна, О. Белова та ін.); виділяються і комунікативні та інтелектуальні аспекти діалогу (В. Біблер, О. Матюшкін, С. Братченко та ін.); внутрішня та зовнішня його сторони (Г. Кучинський, Р. Якобсон, Б. Ємельянов, та ін.) [3; 4]. Слід наголосити, що головною і спільною рисою проаналізованих робіт є підкреслювання особливої ролі діалогу в психічному розвитку людини, в ефективності пізнавальних процесів

Діалогізація навчального процесу є найбільш суттєвим фактором впливу на пізнавальний розвиток особистості у ранньому юнацькому віці. Період підліткового та юнацького віку, - це період значних інтелектуальних та емоційно-вольових змін, обумовлених появою багатьох важливих новоутворень у сфері індивідуальної свідомості особистості. Юність - період завершення фізичного розвитку людини, формування самосвідомості та світогляду, вибору професії та початку вступу до дорослого життя.

З багатьох численних робіт вітчизняних психологів присвячених проблемі вікових особливостей підліткового та юнацького віку насамперед необхідно відмітити останні роботи таких авторів як: І. Кона [2], А. Мудрік [5] та ін. Свої фундаментальні праці дані автори побудували на основі експериментальних матеріалів дослідження учнів середніх шкіл. Дослідники розглядають особливості основних психічних проблем підлітка та старшокласника, особливості їх самооцінки, становлення особистості, самосвідомості. Велику увагу автори приділяють світоглядним та моральним аспектам самосвідомості як основу для правильного професійного самовизначення школярів.

Що стосується психологічних новоутворень у юнацькому та підлітковому віці, слід відмітити, що на цьому етапі завершується розвиток деяких загальних пізнавальних здібностей (до них відносяться теоретичне, творче мислення та вищі форми пам'яті), продовжується спеціалізація пізнавальних здібностей, і як її підсумок - формування індивідуального стилю пізнавальної діяльності; продовжується розвиток самосвідомості у формі саморегуляції та професійного самовизначення.

Розглядаючи проблему пізнавального розвитку, слід звернути увагу на роботу тих дослідників, які займалися проблемами пізнавального розвитку взагалі, а також в юнацькому та підлітковому віці. Ряд авторів підкреслюють, що у старшокласників відбувається активний розвиток вищих форм мислення та пам'яті. Так Ж. Піаже в своїх роботах, присвячених вивченню розвитку мислення, говорить про те, що цей вік є періодом народження гіпотетико-дедуктивного мислення, здібності абстрагувати поняття від дійсності, формулювати та перебирати альтернативні гіпотези та робити предметом аналізу. До кінця підліткового віку людина вже здатна відділяти логічні операції від об'єктів і класифікувати висловлювання. Виходячи з теорії Ж. Піаже, слід відмітити сильну схильність юнацького стилю мислення до теоретизування,

створенню абстрактних теорій, та захоплення філософськими роздумами і т. д. Школярі 15-16 років проявляють підвищений інтерес до самостійного обговорення різних проблем. Сперечання один з одним, дискусії, участь у диспутах відповідають актуальній потребі віку.

Деякі психологи передбачають, що за стадією проблем, яка завершує модель Ж. Піаже, настає ще одна стадія – стадія самостійного знаходження проблем. За результатами дослідження І. Кона [2] для цієї стадії розвитку інтелекту характерно: нестандартний підхід до проблем, вміння включати приватні проблеми до більш загальних тощо. В результаті можна відмітити, що самостійність та критичність мислення є однією з характерних особливостей юнацького віку. Н. Лейтесон були проаналізовані ці особливості і відмічені у старшокласників деякі риси, вказуючи на наявність змін у загальних розумових здібностях. Перш за все, у старшокласників була помічена потреба в свідомій саморегуляції, самовихованні, самовизначенні, необхідних для успішної адаптації в подальшому професійному житті.

Ряд сучасних досліджень, присвячених розвитку творчого мислення, часто використовують термін “креативність”. Для того щоб визначитись в проявах креативності в юнацькому віці слід розглянути наявні підходи до розуміння змісту даного поняття у різних авторів. У більшості випадків у вітчизняній науці можна помітити, що поняття творче та креативне мислення використовується як синоніми. Але частина вчених, таких як Г. Костюк, Д. Завалишина, Я. Пономарьов та ін., вважають необхідним виділяти такого виду мислення, як творче. В результаті аналізу змісту поняття “креативність” за різними джерелами можна виділити два типи поглядів. До першого відносяться ті, що за основу беруть здатність особистостей різними засобами доповнювати невістачаючу інформацію і це є синонімом поняття творчого мислення. До другого відносяться ті, що за основу беруть здатність орієнтуватися в надлишковій інформації, систематизувати її (Т. Хомуленко).

Виходячи з вищесказаного, можна заключити, що юнацький та підлітковий вік стимулює і актуалізує творчі потенції особистості при вирішенні багатьох нових, протирічних ситуацій. З другого боку, по ствердженню І. Кона, щоб стати творчим та продуктивним, старшокласнику потрібна інтелектуальна дисципліна. Звідси випливає, що старший шкільний вік є етапом, на якому завершується розвиток загальних пізнавальних здібностей і відбувається процес активної спеціалізації пізнавальних здібностей. Поряд зі спеціалізацією пізнавальних здібностей у юнацькому віці відбувається розвиток їх продуктивності, що проявляється в формуванні творчого мислення і індивідуального стилю пізнавальної діяльності в цілому. Це створює, у співвідношенні з готовністю до діалогу та взаємодії юнаків, потенціал до формування діалогічності, як інтелектуальної так і особистісної якості, що є найбільш ефективним в спеціально організованих умовах її формування.

Крім того, результатом пізнавального розвитку в юнацькому та підлітковому віці є формування індивідуального стилю діяльності. Дослідники, вивчаючи стиль учбової діяльності старшокласників, виділяють систему найбільш ефективних прийомів організацій школярами своєї самостійної роботи і визначають її як індивідуальний стиль. Є. Клімов [1] виділяє основні ознаки індивідуального стилю діяльності: а) стійка система прийомів та способів діяльності; б) ця система обумовлена певними особистісними рисами; в) ця система є засобом ефективного пристосування до вимог. В широкому розумінні під індивідуальним стилем слід розуміти всю систему особливих ознак діяльності дачної людини, обумовлених типовими особливостями його особистості.

Більшість робіт, присвячених психічному розвитку у юнацькому віці, розробляють положення про те, що ключовим моментом в цьому розвитку є самосвідомість. Так, І. Кон. В своїй роботі говорить, що перебудова самосвідомості пов'язана як з розумовим розвитком, так і з появою у старшокласників нових питань про себе та нових поглядів на себе. Головне психологічне новоутворення ранньої юності – відкриття свого внутрішнього світу. В дослідженнях Е. Еріксона підкреслюється, що основною особливістю юнацької свідомості являється формування особистісної ідентичності, почуття індивідуальної само тотожності. Він визначає етапи розвитку ідентичності, вимірюючи їх рівнем професійного самовизначення. За даними Р. Сіммонса у старшокласників посилюється схильність до самоспостереження, відбувається ріст самоповаги, суттєво змінюється самооцінка деяких якостей і стає більш стійкою. А. Бодальов відмічає, що самохарактеристики юнаків та дівчат стають більш узагальненими, диференційованими. Говорячи про вікові зміни в самосприйнятті старшокласників, І. Кон відносить до них збільшення кількості описуючих категорій, зріст гнучкості та підвищення рівня вибірковості, послідовності, складності та систематики інформації про себе, про свої майбутні професійні плани.

Виникнення потреби в самовизначенні означає появу нового і важливого для ранньої юності джерела розвитку. Це створює можливість різноманітних протиріч особистості, утворюючих рушійні сили її професійного самовизначення. У загальному вигляді їх можна уявити як протиріччя між даною потребою і вимогами вибраної діяльності, а також знаннями, вміннями, засобами необхідними для реалізації поставлених перед людиною цілей. Між потребою в самовизначенні та іншими психологічними передумовами є суттєва різниця. На той час, як професійні інтереси, ідеали, ціннісні орієнтації можуть виникати і змінюватися лише до ситуації співвідношення з конкретними образами, потреба виникає ще до появи свого предмета. При цьому діапазон можливостей задоволення даної потреби широкий.

За результатами теоретичного аналізу проблем психічного розвитку в юнацькому та

підлітковому віці можна сформулювати наступні висновки. По-перше, розглядаючи питання пізнавального розвитку особистостей ранньої юності, одні автори головну увагу в своїх дослідженнях приділяють тому, що в цьому віці завершується розвиток таких загальних пізнавальних здібностей як теоретичне, абстрактно-логічне, творче мислення, логічна довільна пам'ять. Загальною рисою більшості поглядів, що розглядалися з цієї проблеми є ствердження того, що суттєві зміни в стилі пізнавальної діяльності пов'язані з активністю, самостійністю та її творчим характером. По-друге, в окрему групу можна виділити дослідження присвячені вивченню співвідношенню готовності до діалогу юнаків та їх пізнавального розвитку.

Наше дослідження було присвячено формуванню діалогічності в спеціально організованих умовах формування та її впливу на пізнавальний розвиток особистості. Констатуюче дослідження, що було проведено автором, підкреслює необхідність визначення шляхів формування діалогічності як системної психологічної якості особистості в ранньому юнацькому віці [3]. У формуючому експерименті зроблена спроба врахувати доведений в науці факт про те що, будь-який психічний процес, психічна якість має як зовнішню, так і внутрішню сторону. Тому формуючий експеримент проходив у три етапи: актуалізації і корекції навчання зовнішнього діалогу; формування навичок керування діалогом; формування навичок взаємодії внутрішнього і зовнішнього діалогу.

З метою вивчення ефективності формуючого експерименту, після завершення всіх його трьох етапів, було проведено контрольне дослідження за допомогою ряду методик (діагностики спрямованості в спілкуванні (С. Братченко), дивергентності (Д. Гілфорд, Е. Торенс), створення діалогічного тексту за параметрами Н. Чепелевої, ШТУР), які в комплексі можуть слугувати засобом діагностики діалогічності та пізнавального розвитку. Конкретні дані динаміки рівня пізнавального розвитку учнів наведені в таблиці.

Таблиця

Показники рівня пізнавального розвитку досліджуваних

Групи	Рівні		
	високий	середній	низький
Експериментальна	46,7	33,3	20
Контроль на	26,6	43,3	30,1

Результати кількісного аналізу контрольного дослідження, що проводилося на групі учнів юнацького віку, свідчать, що по-перше, провідною виявилась діалогічна комунікативна спрямованість у міжособистісному спілкуванні; по-друге, виникли зміни рівня дивергентності в бік її підвищення (53,3% проти 23,3% до формуючого експерименту); по-третє, за результатами методики «Діалогічний текст» показник збереження діалогічних параметрів в експериментальній групі зазнав позитивних зрушень з 47% на початку навчання до 70% - в кінці. За результатами методики ШТУР в експериментальній групі виникли позитивні зміни в рівні інтелектуальному розвитку (26,6% вищого рівня на початку навчання, проти 46,7% вищого рівня в кінці навчання).

Висновки та пропозиції. Аналіз результатів формуючого експерименту показав, що використана в експерименті методика формування діалогічності показує істотні переваги перед традиційно використовуваними в практиці навчання методиками. Розвиток діалогічності іде не через поступову інтеріоризацію навичок проведення зовнішнього діалогу, а шляхом формування рухливої системи внутрішніх і зовнішніх дій, які забезпечують ефективний перебіг діалогу. Розвиток діалогічності сприяє підвищенню пізнавального розвитку особистості учнів. Однак, методика вимагає доопрацювання в плані можливості впровадження її в практику роботи практичного психолога в педагогічній діяльності.

Література

1. Климов Е. А. Общечеловеческие ценности глазами психолога - профессиеведа // Психологический журнал.- 1994.-№4.-С. 130-136.
2. Кон И. С. Психология юношеского возраста. - М.: Просвещение, 1979. -175 с.
3. Крутій О.М. Формування діалогічності як засобу інтелектуального розвитку старшокласників // автореф. дис. ... канд. психол. наук / О.М. Крутій ; Харківський держ. пед. ун-т. ім. Г.С.Сковороди - Х., 1998. - 17 с.
4. Діалог як умова особистісного зростання суб'єкта управлінської діяльності / О. М. Крутій // Управління розвитком : зб. наук. статей за матер. міжнар. наук.-метод. конфер. «Соціально-психологічні технології управління персоналом». - Х. : Вид-во ХНЕУ. - 2007. - № 1. - С. 13.
5. Мудрик А. В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения. - М.: Знание, 1977. - 128 с.